

ԿՐԾՆԵ-ՊԵՏՄԵԿԱՆԵ

ԳՈՐԾՔ ԱՌԱՔԵԼՈՑԸ

1. Ներածութիւն. — Նոր Կտակարանի համարաբառ Աւետարաններէն և Յովհաննու Աւետարանէն վերջ, անտարակոյս ամենէն կարեւոր և հետաքրքրական գիրքը կը ներկայանայ Գործք Առաքելոցը: Ղուկասու Աւետարանը և Գործք Առաքելոցը նոյն հեղինակը ունին, ինչպէս որ այս իրողութիւնը որոշապէս կը ներկայացնէ և կը յայտարարէ Գործք Առաքելոց խմբագրողը, անոր յառաջարանին մէջ. «Զբանն առաջին զոր արարի վասն ամենայնի, ո՛ր թէոփիլէ, զոր սկսաւ Յիսուս առնել և ուսուցանել» (Ա. 1): Այս տողերը որոշապէս ցոյց կուտան ակնարկութիւն մը Ղուկասու Աւետարանին նկատմամբ: Բաց աստի, Ղուկասու Աւետարանին յառաջարանին մէջ, նոյն հեղինակը կը յայտնէ թէ արդէն բազմաթիւ Աւետարաններ գոյութիւն ունին: Աստի Ղուկաս իր Աւետարանը կը գրէ Վերադարձի բազումք յօթարեցին վերստին կարգել զպատմութիւն վասն իրացն հաստատելոց ի մեզ, որպէս աւանդեցին մեզ որ ի սկզբանէ ակնատեսք և սպասաւորք եղեն բանին, կամ եղև և ինձ, որք ի սկզբանէ զհետ երթեալ էի ամենայնի ճշմարտութեամբ, կարգաւ գրել քեզ, քաջ թէոփիլէ, զի ծանոցես զբանիցն որոց աշակերտեցար՝ զճշմարտութիւն» (Ա. 1-4):

Ղուկասու Աւետարանին նախընծայ սոյն յայտարարութիւնները թէոփիլոս անուամբ անձի մը ուղղուած են, որու մասին ճշգրիտ ոչ մէկ բան գիտենք: Արդարև շատ զարմանալի է որ, թէոփիլոս՝ երկիցս յիշատակուած Ղուկասի կողմէն, մեզի բոլորովին անծանօթ մէկն է: Ղուկասու Աւետարանը և Գործք Առաքելոցը, երկու կարեւոր գիրքերն ալ նոյնանուն հեղինակի մը գործերը նկատուած են: Ծճմարիտ է որ, աւանդութիւնը թէ՛ մին և թէ՛ միւսը արուեստով բժիշկ Ղուկասի կը վերագրեն, որ Ս. Պօղոս Առաքեալին գործակիցը և ուղեկիցը եղած էր:

2. Հեղինակը. — Բ. դարու աւանդութեան համաձայն, Ղուկասու Աւետարանը և Գործք Առաքելոցը, Կողոսացւոց վերջին գլխուն մէջ յիշատակուած Ղուկաս բժիշկի մը կը վերագրուի «Ողջոյն տայ ձեզ Ղուկաս բժիշկ և սիրելի» (Կող. Դ. 14): Ս. Դրական քննադատութիւնը ընդունած է սոյն վերագրումը հետեւեալ պատճառներով:

1. — Թէ՛ Ղուկասու Աւետարանը և թէ՛ Գործք Առաքելոցը նոյն ոճը, նոյն ոգին և նոյն բառամթերքը ունին:

2. — Թէ՛ Գործք Առաքելոցին մէջ «Մեք Հատուած քոյն հեղինակը, ուր՝ ան Պօղոս Առաքեալին ընկերացած էր (Գործք ԺԶ. 10-17, Ի. 5-ԻԱ. 18 և ԻԷ. 1-ԻԸ. 16) Գործք Առաքելոցին և Ղուկասու Աւետարանին ալ հեղինակը կը ներկայանայ:

3. — Ս. Պօղոս Առաքեալին ճամբորդութեան ընկերակիցներէն ո՛չ ոք կրնայ հեղինակը ըլլալ եթէ ոչ միայն Ղուկաս բժիշկը որ կը յիշատակուի հոն:

Ինչ որ աւելի ուշագրաւ պարագայ մը կը ներկայանայ, հեղինակը զարգացած և հմետ անձ մըն է և գրական շնորհք մը ցոյց կուտայ և իր երկու գիրքերն ալ երկու որոշ և մեկին ազդեցութիւններ ցոյց կուտան հեղինակի մասին:

Առաջին, իր ժամանակուան հելլենական ոճին ազդեցութիւնը և կնիքը և երկրորդ՝ Յունարէն Աստուածաշունչին ազդեցութիւնը: Ղուկաս ծագումով հեթանոս էր, որ հետագային քրիստոնեայ եղաւ, հաւանաբար Ս. Պօղոսի ճամբորդութենէն առաջ:

Ղուկասի մասին քիչ բան գիտենք: Իր անունը նոր Կտակարանին մէջ երեք անգամ միայն յիշուած է, Մարկոս Աւետարանչին հետ (Կող. Դ. 10, 14, Փիլմ. 24 և Բ. Տիմ. Դ. 11): Աւանդութեան համաձայն Ղուկաս Անտիոքացի էր, ոչ եօթանասուն աշակերտներէն մէկը և ոչ ալ Կղէոփպոսին անանուն ընկերը եմմաւուսի ճամբուն վրայ, այլ՝ Ս. Պօղոսի նման ետքը դարձի եկած էր:

Հեղինակը աւելի ճշգրիտ համար անհրաժեշտ է նկատողութեան առնել Գործք Առաքելոցին մէջ յիշատակուած «Մեք հատուած քոյները: Ասոնց մեծ մասը յոգնակի առաջին անձով գրուած են: «Մեք հատուած քոյները մեծ մասամբ ճամբորդական

Ժամանակագրութիւններ են և անոնց մասին զրուած քննադատական ուսումնասիրութիւնները համաձայն են թէ այդ հատուածները իրենց աշխուժութեամբ և ճշգրտութեամբ ականատեսի մը կողմէն գրի առնուած են: Խնդիր է գիտնալ թէ ճամբորդական ժամանակագրութիւններ զրոյ հեղինակը արդեօք Գործք Առաքելոցին և Ղուկասու Աւետարանին ալ հեղինակն է: Սոյն քննադատական հարցումը ինքնին զրական պատասխան մը կը ստանայ, վասնզի՝ ուշադիր քննութիւն մը լեզուի մասին ցոյց կուտայ թէ՝ ճամբորդական ժամանակագրութիւնները և Գործք Առաքելոցին մնացեալ մասը նոյն գրիչէն ելած են կամ աւելի շիտակ բացատրութեամբ, հեղինակը մինչև իր վերջին յարդարած գործին մէջ, իր կողմէն պատրաստուած ժամանակագրութեան ներմուծումին՝ այնպէս եղած է որ, երկուքը ի մի ձուլուած են և շատ դժուար է, թէ բուն գիրքը և թէ անոր մէջ կցուած ժամանակագրութիւնները՝ իրարմէ անջատել, այնպէս որ, ո՛չ մէկ հեղինակ պիտի կրնար այնքան ճարտարութեամբ, գրական շնորհքով և ստեղծագործութեամբ Գործք Առաքելոցը և ժամանակագրութիւնները իրարմէ բաժնել. մին միւսին լրումը եղած է:

Ղուկաս Աւետարանիչ Թէոփիլոսին «պատուական» տիտղոսը կուտայ: Ոմանք կը կարծեն թէ Թէոփիլոս Իտալացի էր, թերևս Հռոմ քաղաքէն, ուր հաւանաբար Ղուկաս Աւետարանիչը զինք ճանչցած էր: Սակայն և այնպէս, այս մասին որոշ և գրական փաստեր կը պակսին:

3. Թուղբին բովանդակութիւնը. — Գործք Առաքելոցը իր բովանդակութեամբը շատ յստակ յատկագրի մը կը ներկայացնէ և երեք զխաւոր մասերու կը բաժնուի:

Ա. — Կարճ նախարան մը (Ա. 1-2),

Բ. — Ա. 3-ԺԲ. Դիուխ. — Գրքին այս մասը կարելի է նկատել Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ հիմնադրութեան պատմութիւնը (Ա. Գ. 12-25): Ա. Գրական քննադատներէն ոմանք, այս մասին նոյնիսկ Գործք Պետրոս Առաքելի յորջորջումը տուած են, նկատելով որ հոն բուն գործող անձն է Պետրոս Առաքելը:

Գ. — ԺԳ. — ԻԸ. Դիուխ:

Գործք Առաքելոցին երկրորդ մասը երկու զխաւոր բաժանումներ ունի: Առաջին մասին մէջ (Դ-Ը. 3) հեղինակը կը գրիստոնէութեան սկիզբի պատմութիւնը որ է Առաքելոց աշխատութեանց և զօրծուէնութեանց պատմութիւնը Երուսաղէմի և անոր մերձակայ վայրերուն մէջ: Երկրորդ մասին մէջ (Ը. 4-ԺԲ. 25), քրիստոնէութեան ծագումն ու տարածումը Սամարիոյ և հիթանոս աշխարհներու մէջ, Գործք Առաքելոցին հեղինակը նախապէս կը նկարագրէ և ցոյց կուտայ քրիստոնէական կրօնին սկզբնական պատմութիւնը Բուզայաստանի աշխարհընկերութեան և հուսկ ուրեմն հիթանոս աշխարհին մէջ: Շատ զարմանալի է արդարեւ որ առաջին մասին մէջ տէր ու տիրական գործողն է Պետրոս Առաքելը, իսկ երկրորդին մէջ՝ Պողոս Առաքելը:

Երրորդ մասին մէջ (ԺԳ-ԻԸ) պատմութեան զխաւոր նիւթն է Պողոս Առաքելին գործուէնութիւնը: Այս մասին մէջ կան կարեւոր դէպքեր որ պատահեցան Անտիոք, Փոքր Ասիա, Մակեդոնիա և Յունաստան: Գործք Առաքելոցը կը յիշատակէ նաև Առաքելոց և առաջին քրիստոնեայ հաւատացեալներու ունեցած սէրը, եռանդը, համարձակութիւնը և փութաջանութիւնը: Հակառակ բուն հալածանքներու, առաջին քրիստոնեաները ամէն տեղ յաջողութիւն գտան «եւ բանն Աստուծոյ աճէր և բազմանայր» (ԺԲ. 24):

Գործք Առաքելոցը կը պատմէ թէ՛ ինչպէս Պննտեկոստէին օրը, Հոգւոյն Սրբոյ գալստեամբը և զօրութեամբը Քրիստոնէական Եկեղեցի մը կազմուեցաւ (Դ. Բ.) և նորակազմ քրիստոնէութիւնը տակաւ առ տակաւ բազմաշաղկապ Սարկաւազներ ձեռնադրուեցան և կարգուեցան: Այս սարկաւազներուն մէջ սքանչելի և հոյակապ դէմք մը կը ներկայանայ Ա. Ստեփանոս, որ «նախասարկաւազ», «նախապիկայ», «առաքել» և «առաջին մարտիրոս» անուններով յորջորջուած է, և նախնի Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ մեծագոյն և փառապանծ անձերէն մին էր, նորահաստատ Եկեղեցւոյ ծառայութեան նուիրուած «եօթանց» խումբին առաջինը, որոնք ապա Սարկաւազ (Տիա-

քոնոս) անունը առին, որ եկեղեցւոյ մէջ ծառայող կամ սպասուորող կը նշանակէ:

«Եօթանց» խումբին ընտրութեան բուն պատճառն էր Երուսաղէմի ամենօրեայ ուղարկութեան բաշխումին մէջ, ըլլայ զբամ կամ հաց, հեղինախօս հրեաներու այրինեւրուն և որբերուն անտեսութիւնը, ինչպէս կը կարգանք Գործք Առաքելոցին մէջ ազի արհամարհեալ լինէին ի պաշտամանն հաւաքագործի այրիք նոցա (Չ. 1 և շար.): Թէ ինչո՞ւ համար 7 անձեր ընտրուեցան առաքելներու կողմէն որոշ չենք գիտեր, սակայն շատ հաւանական է որ 7 ճիւղերու բաժնեւած ըլլար այդ գործին մատակարարութիւնը: «Եօթանց» այս խումբը առաքելներէն ձեռնադրութիւն ալ ընդունեցին լեզին ի վերայ նոցա զձեռոս: Ս. Ստեփանոսի վեց ընկերներն էին Փիլիպպոս, Պրոքորոն, Նիկանոփրա, Տիմոթէա, Պարմենա և Նիկողայոս (Անտիոքացի): Աւանդութեան մը համաձայն, Ստեփանոսեանք, Սիոնի վերնատան եկեղեցիին մէջ, ուր Ս. Հոգին առաքելոց վրայ իջաւ Պնտեկոստէին, առաքելներէն սարկաւազ ձեռնադրուեցան:

Պաղեստին Ա. Դարուն Հոգմէական իրապետութեան ներքեւ գտնուելով հանդերձ, հրեաները հոն կարգ մը առանձնաւորութիւններ կը վայելէին: Անոնք Երուսաղէմի և շրջակայից մէջ երկու գլխաւոր խումբերու կը բաժնուէին: 1. Պաղեստինցի Արամերէն խօսող հրեաներ և 2. Արտաքոյ Պաղեստինի հեթանոսութենէ դարձող յուճախօս հրեաներ: Երուսաղէմի մէջ, ո՞ր այդ ժամանակ հրեաները մեծամասնութիւն կը կազմէին, հրեայ բազմաթիւ ժողովաւաններ (Սինակոկ) կային, ուր Ս. Գիրքը յունարէն կը կարդացուէր. այս պատճառաւ յունարէնը եթէ ոչ տիրապետող գոնէ մըրջող լեզու մը կը ներկայանար արամերէնին հանդէպ:

Երուսաղէմի նորահաստատ եկեղեցին իր ներքին վարչաձևով ու քարոզչութեամբ տակաւ առ տակաւ զօրանալով, եկեղեցւոյ անդամոց թիւը օր քան զօր կ'աճէր և կը բազմանար: Ոչ միայն ռամիկ և հասարակ ժողովուրդը եկեղեցւոյ կ'անդամակցէր, այլև բազմաթիւ քահանաներ ալ կուգային և կը միանային ինչպէս կը կարգանք «Բա-

զում ժողովք քահանայիցն անսային հաւատոցն» (Չ. 7):

Ս. Ստեփանոսի նկարագրիւր վճիտ կերպով կ'արտացոլայ Գործք Առաքելոցի մէջ. «Լի Հոգւով Սրբով և զօրութեամբ» (Չ. 3), «Այր լի հաւատով և Հոգւով Սրբով» (Չ. 5), «Այր լի շնորհօք և զօրութեամբ» (Չ. 8):

Չենք գիտեր թէ Ս. Ստեփանոս ե՞րբ քրիստոնեայ եղաւ, միայն գիտենք թէ հելլենախօս հրեայ մըն է, ինչպէս իր անունէն ալ կը հասկցուի: Ս. Եպիփան կ'ըսէ թէ Ս. Ստեփանոս Քրիստոսի ընտրած 72 աշակերտներէն մին էր, սակայն որոշ բան մը չենք գիտեր այդ վկայութեան ճշգրտութեան մասին: Ան ծագմամբ հրեայ, սակայն հեղինական ուսում և կրթութիւն ստացած էր, որ իր ժամանակին ամենէն բարձր, զարգացած ու մտաւորական դասակարգին կրթութիւնն էր: Հեղինակ բարձրաթիւ միտքը և հրեական կրօնազգացման հոգին կերտեցին Ս. Ստեփանոսի անձը բազմազան շնորհներով և իմաստութեամբ:

Կարգ մը նախանձոտներ որոնք «Լիբեւացւոց», «Կիւրենացւոց» և «Ալեքսանդրացւոց» ժողովարաններէն էին, Ս. Ստեփանոսը չէին սիրեր, կը նախանձէին և կը վիճէին, և սակայն չէին կրնար անոր դէմ խօսիլ. ըստ Գործք Առաքելոցին «Ոչ կարէին զդէմ ունել զիմաստութեանն և զհոգւոյն որով խօսէր» (Չ. 10-11): Մոլեռանդ, նախանձոտ և վրէժխնդիր այս անձերը, որոնց անունները չունինք, որոնց մէջ կը գտնուէր նաև Սոդոթը (այսինքն հեթանոսաց մեծ առաքելը Ս. Պողոս) սկսան մուրաւ և անօրէն միջոցներով հետապնդել և նեղել զինքը և կարգ մը սինիքոր, ժանտ մարդիկ զրդիւով անոնց ըսել տուին թէ մենք իրմէն հայհոյանքներ լսեցինք Մովսէսի և Աստուծոյ դէմ: Անո՞ւսնք զրգուցելով Ստեփանոսը բռնեց և Սենեգրիոն (Հրէից Գերագոյն Ժողով) բերաւ դատելու և դատապարտելու համար: Սենեգրիոնը միայն իրաւաբութիւն ունէր կրօնական խնդիրներ քննել, օրէնքի սահմանին մէջ դատել ու դատապարտել: Հոն Ստեփանոսի հակառակորդները սուտ և վարձկան վկաներով ամբաստանեցին զայն իբրև հայհոյիչ Տաճարին և Օրէնքներուն: Այսպէս այս ոչ զաղարէ խօսելու բանս հայհոյութեան գտեղւոյն սրբոյ և զօրինացն (Չ. 13): Ի պատասխան քահանայապետին, Ս.

Ստեփանոս իր պաշտպանողական ճառը կը խօսի, կենդանի, պատկերաւոր և հոյակապ ոճով, ուր հետեւեալ կէտերը ուշադրութեան արժանի են. —

1. — Աստուծոյ յարաբերութիւնը իր ընտրեալ ժողովուրդին հետ:

2. — Ս. Գիրքը վճիտ կերպով ցոյց կուտայ թէ Խորայէլի ժողովուրդը, իրրեւ ընտրեալ ժողովուրդ, միշտ դէմ կեցած է Աստուծոյ և Անոր պաշտօնէից:

3. — Աստուծոյ ուխտը կանխագոյն և անկախ եղած է Սրէնքի հաստատումէն:

4. — Աստուծոյ կողմէն զրկուած մարգարէները հրեայ ժողովուրդէն միշտ հալածանքի ենթարկուած և մահուան պատիժ կրած են:

Ս. Ստեփանոս իր ճառին մէջ կը հերքէ թէ ինքը Մովսէսի դէմ խօսած է, այլ ընդհակառակը անոնց կ'ըսէ. «Այս Մովսէսն է որ ըսաւ Խորայէլի որդիներուն, ձեր Տէր Աստուածը ձեր եղբայրներէն ինծի պէս մարգարէ մը պիտի հանէ ձեզի, անոր մօտիկ ըլլէք» (Է. 39):

Ան իր ճառին վերջաւորութեան բուն և խիստ բառերով կը յանդիմանէ Ատեանին մէջի անդամները, ըսելով անոնց «Ով խնայողաբարանցներ ու սրտով և ականջով անթլիփատներ, որ ամէն ատեն Ս. Հոգւոյն հակառակ կը կենաք, ինչպէս ձեր հայրերը՝ անպէս ալ դուք» (Է. 51-2): Այս խօսքերուն վրայ, քահանայապետը և Սենեդրիոնի անդամները սկսան կատաղիլ և զայրանալ, բարկութենէն իրենց ականները կը կրճէին «Կրճէին զատամուռն ի վերայ նորա» (Է. 55): Ս. Ստեփանոս հոգիացած և վերացած կը գոչէ ատեանին մէջ «Ահա տեսանեմ զերկինս բացեալ և զօրդի մարդոյ զի կայ ընդ աչմէ Աստուծոյ» (Է. 55 և չ.):

Այլ համբերութեան բաժակը լեցուած էր. հրեաները չկրցան այլևս իրենց զայրոյթը սանձել, ականջնին գոցեցին և անոր վրայ յարձակելով քաղաքէն դուրս հանեցին և սկսան քարկոծել: Սողոսն ալ քարկոծման մասնակցողներէն մին էր. «Էր կամակից սպանման նորա»: Ըստ օրինաց, քարկոծումը երկու կամ երեք և աւելի վկաներով պէտք էր գործադրուէր «երկուք և երեք վկայիւք մեռցի որ մեռանիցին և մի մեռցի

միով վկայիւք»: Ս. Ստեփանոսի վերջին խօսքերը կ'ըլլան «Տէր Յիսուս, ընկալ զոյդ իմ» և ծունկի գալով կ'ըսէ «Տէր, մի համարիր զոցա զայս մեղս» ու կ'աւանդէ իր հոգին: Իր վերջին խօսքերը շատ մեծ նմանութիւն ունին Տիրոջ վերջին խօսքերուն (Տե՛ս Ղուկ. ԻԳ. 34, 46):

Ս. Ստեփանոս իր սուրբ արիւնովը կը մկրտուի և իր անունին նման կ'արժանանայ յաւիտենական անթառամ պսակին:

Իրրեւ համառօտ պատկեր Գործք Առաքելոցի բովանդակութեան հետեւեալ բաժանումը կրնանք տալ:

Ա. — Երուսաղէմի նորահաստատ նախնի Քրիստոնէական եկեղեցին և Պետրոս Առաքեալին քարոզութիւնները (Ա. 3-2, 7):

Բ. — Եկեղեցւոյ տարածումը Պաղեստինի մէջ, Ս. Ստեփանոսի քարոզութիւնը և Երրայեցւոց հալածանքը ընդդէմ Ստեփանոսի (2. 8-10, 31):

Գ. — Նախնի Քրիստոնէական եկեղեցւոյ տարածումը զէպի Անտիոք, Կունենիոս հարիւրապետին դարձը և հրէից հալածանքը (Թ. 32-ԺԲ. 24):

Դ. — Եկեղեցւոյ տարածումը զէպի Գաղատիա, Ս. Պողոս Առաքեալի առաջին ճամբորդութիւնը և Երուսաղէմի Առաքելական Ժողովին դումարումն ու կանոնները (ԺԲ. 25-ԺԶ. 5):

Ե. — Եկեղեցւոյ տարածումը զէպի Մակեդոնիա, Յունաստան և Փոքր Ասիա (ԺԶ. 6-ԺԹ. 20):

Զ. — Եկեղեցւոյ տարածումը զէպի Հռովմ և Ս. Պողոսի ճամբորդութիւնը Իրրեւ կալանաւոր (ԺԹ. 20-ԻԸ.):

ՊՍԻԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(ՄՆՁԵՒԼ ԴՎԵՐԴ ԷՆՈՒՄ)

